

† ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ (1872 - 1958)

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Α'

1. Διαμείνας ὑπὲρ τὸν μῆνα εἰς τὴν γενέτειραν πόλιν τῶν Χανίων κατὰ τὰς διακοπὰς τοῦ θέρους 1957, εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ συναναστρέφωμαι τὸν αἰμνήστον γέροντα Κυδωνίας Ἀγαθάγγελον. Ἡ γνωριμία μας, δι' ἀλληλογραφίας τὸ πρῶτον, ἤρχισε πρὸ τριάκοντα καὶ πλέον ἐτῶν (1927), ὅτε ἐγὼ μὲν ἤμην φοιτητὴς τῆς Φιλολογίας μὲ μεσαιωνολογικὰ διαφέροντα, ἐκεῖνος δ' ἦτο ἐφημέριος τῶν ἐν Βιέννῃ Ἑλλήνων ὀρθοδόξων καὶ ἐκεῖθεν συνδρομητὴς καὶ συνεργάτης τῶν ἀποπειρῶν μας, ὅπως στερεώσωμεν περιοδικὸν τι ἐρευνητικὸν ἐν Κρήτῃ (τὸ «Δελτίον τοῦ Κρητ. Φιλολογικοῦ Συλλόγου» ἐν ἀρχῇ, τὰ «Κρητικά» 1930 - 1933, κατόπιν τοῦ αὐτοῦ σωματείου). Ἡ προσωπικὴ μας γνωριμία ἐχρονολογεῖτο ἀπὸ τοῦ 1934, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, εἶχον δὲ κινηθῆ ἑντόπως τὸ 1935 - 6 διὰ νὰ ὑποστηρίξω τὴν ὑποψηφιότητά του εἰς τὸν θρόνον τῆς Κυδωνίας καὶ ὑποδεχθῆ τὴν ἀφιξίν του διὰ τινος ἱστορικῆς ἀναδρομῆς τῶν κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν. Ἡ φιλία αὕτη ἐσκιόσθη κατὰ τὸ 1945 - 1946 ἐκ λόγων πολιτικῆς τοποθετήσεως τοῦ αἰμνήστου ἐπισκόπου, ἀνεχομένου κατ' ἐμὲ τὸν ἀριστερισμὸν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν ἐναντι τοῦ ζωτικοῦ τότε προβλήματος τῆς παλινορθώσεως, ἔφθασε δὲ εἰς ὀξεῖαν ρῆξιν. Ἀλλ' ἡ ἐπέμβασις κοινοῦ φίλου καὶ ἡ ἀμνησικακία ἀμφοτέρων ἔκαμεν ὥστε ἡ ἀνασύνδεσις τῶν δεσμῶν μετὰ διειπνίαν νὰ εἶναι θερμότερα τῆς παλαιᾶς φιλίας, καὶ ὁ Ἐπίσκοπος δὲν παρέλειπε νὰ ἐκδηλώνῃ τὰ πρὸς με αἰσθήματά του καὶ τὴν πρὸς τὸ ἀξίωμά μου τιμὴν, καθὼς καὶ ἐγὼ ν' ἀνταποδίδω πρὸς τὴν λογιότητα, τὴν φρόνησιν καὶ τὸ γῆρας ἀνάλογον σεβασμὸν. Ἐπὶ πλέον μᾶς συνέδεσε στενότητα τὸ διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ νῦν Μητροπολίτου Κρήτης Σεβ. κ. Εὐγενίου (1951) δημιουργηθὲν καὶ ἐπὶ τετραετίαν τοῦλάχιστον ταλανίσαν τὴν Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κρήτης ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, εἰς τὸ ὁποῖον (πρωτοστατοῦντος τοῦ αἰμνήστου Ἀγαθαγγέλου καὶ οὐχὶ τοῦ τότε Λάμπης αἰμν. καὶ πολυκλαύστου φίλου Εὐμενίου, ὡς κοινῶς νομίζεται) οἱ τέσσαρες ἀρχιερεῖς τῶν δύο δυτικῶν νομῶν μετὰ τοῦ πληρώματος δὲν ἀνεγνώριζον τὴν πρᾶξιν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐζήτουν τὴν ἀνύψωσιν τῶν ἐπισκοπῶν τῶν εἰς Μητροπόλεις καὶ τὴν κατάλυσιν τοῦ ἰσχύοντος καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ ἐκκλησιαστικοῦ καθεστῶτος. Καὶ τῶν μὲν ζητημάτων ἐκείνων τὴν ἐξιστόρησιν θε-

ωροῦμεν ὅπως πρόωρον ¹, ἂν δ' ἀναφέρωμαι εἰς τὸ θέμα πρῶτω τοῦτο διὰ τὰ ἐρμηνεύσω τὴν ἑστενωτάτην ἐπαφὴν εἰς τὴν διετέλουν μετὰ τοῦ ἀειμνήστου ἱεράρχου, προσωπικὴν καὶ δι' ἀλληλογραφίας, κατὰ τὰ ἔτη 1951 - 1957. Μ' ἐπεσκέπτετο συχνὰ οἴκοι καὶ εἰς Χανιά καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ παντοίως μ' ἐπεριποιεῖτο κατὰ τὰς διατριβάς μου εἰς τὴν γενέτειραν. Εἰς μίαν ἐκ τῶν ἀνισκοπήσεων τοῦ παλαίου ἡμῶν συνδέσμου παρεπονέθη διὰ τὴν μεταξὺ μας ρῆξιν τοῦ 1945 - 1946 (ἔνεκα τοῦ δημοψηφίσματος). Τῷ ὑπεσχέθην τότε ὅτι δὲν θὰ τὸν ἀφήσω ἀμνημόνευτον, ἐνῶ ἴσως πολλοὶ τῶν βοηθηθέντων ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς ἐπαρχίας του, κατὰ τὴν κατοχὴν ἰδίᾳ ², θὰ τὸν ἐλησμόνουν ταχέως. Ἐξεπλήρωσα δὲ τὴν ὑπόσχεσιν ἐκείνην κατελθὼν ἐπὶ τούτῳ ἀεροπορικῶς ³ κατὰ τὴν κηδεῖαν του καὶ ἐκφωνήσας τὸν ἐπικηδεῖον λόγον καὶ συνοδεύσας αὐτόν, μόνος ἐκ τῶν λαϊκῶν ἐπισήμων, μέχρι καὶ τῆς ἐν Γουβερνέτιῳ ταφῆς. Ὁ ἀειμνήστος ἐφαίνετο ἰδιαίτερος ἀρεσκόμενος ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ προσδοκίᾳ, ἄλλωστε τὸ θέμα τοῦ θανάτου τὸ εἶχεν ἀντιμετωπίσει μετὰ θάρρους πάντοτε, ἀλλ' ὅπωςδήποτε δὲν ἐνόμιζεν ὅτι οὗτος ἦτο τόσο ἐγγὺς ὅσον εἰς τὴν πραγματικότητα.

2. Κατὰ τὸ συνέληθον εἰς τὰ Χανιά ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἱερατικῶν Συνέδριον τοῦ κλήρου τῆς Ἐπισκοπῆς Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου κατ' Αὐγουστον 1957 παρέστην καὶ ἐγὼ καὶ ὠμίλησα, ἠγέρθη δὲ τότε θέμα ὀργανώσεως τιμητικῶν ἐκδηλώσεων διὰ τὸ 1958 ὑπὲρ τοῦ Ἐπισκόπου. Ἄλλοι τῷ ἔλεγον νὰ στηθῆ ἡ προτομὴ του, ἀλλὰ φρονίμως ἐκεῖνος ἀπέκρουε τὸ πρᾶγμα, ἄλλοι δ' ἄλλα. Κατέληξε νὰ δεχθῆ τὴν γνώμην μου ὑπὲρ τῆς ἐκδόσεως τόμου τιμητικοῦ τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν». Μὲ αὐτὸ δὲ ἀπέδειξεν ὅτι περισσοτέραν σημασίαν ἔδιδεν εἰς τὰς πνευματικὰς ἐκδηλώσεις παρὰ εἰς ἀμφιβόλους τιμητικὰς διαιωνίσεις διὰ πλακῶν, μνημείων καὶ ἀδριάντων ³.

Συμφητήσαμεν διὰ τοὺς ὅρους, τὴν σύστασιν τῆς τιμητικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τοὺς συνεργάτας τοῦ τόμου. Προθύμως ἀπεδέχθη τὸ πρᾶγμα ἡ ἀξιότιμος Ἐπιτροπὴ τοῦ περιοδικοῦ πρὸς τὴν ὁποίαν ἐξέθηκα τὴν ὑπόθεσιν. Ἐπρόκειτο μάλιστα νὰ συσταθῆ εἰδικῶς, ὡς εἴθισται, καὶ τιμητικὴ Ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν μου καὶ νὰ ἐκδοθῆ ἐγκύ-

¹) Κατέχω σημαντικώτατον σχετικὸν ἀρχεῖον καὶ δὲν ἤμην ἐκ τῶν δευτερογενῶν τῆς ὑποθέσεως, ἀλλὰ ζώντων ἀκόμη τῶν προσώπων δὲν δύναμαι ν' ἀνακινήσω ἱστορικῶς τοιοῦτο θέμα. Χαίρω μόνον διότι ἀποκατεστάθη ἡ εἰρήνη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κρήτης καὶ διατηρεῖται ἡ ἀρχαία τάξις ἐν αὐτῇ.

²) Μεταξὺ τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρξα.

³) Ἐντὶ τοῦ πολυτελοῦς τάφου τοῦ Γουβερνέτου τῷ εἶπον πολλάκις ὅτι ἐγὼ, ἂν ἤμην εἰς τὴν θέσιν του, θὰ ἔκτιζον παρεκκλήσιον τοῦ οἴου Ἀγαθαγέλου. Τὸ παρεδέχετο, ἀλλὰ εἶχεν ἤδη συντελεσθῆ τὸ μνημεῖον.

κλιος, ὅτε ἠσθένησεν ὁ Ἐπίσκοπος, καὶ οὕτω τὸ πρᾶγμα ἔλαβεν ἄλλην τροπὴν. Ὁ τόμος ἀπὸ ἑορταστικὸς μετεβλήθη εἰς ἐπιμνημόσυνον! Αἱ συνεργασίαι συνεκεντρώθησαν ὑφ' ἡμῶν καὶ τοῦ περιοδικοῦ ἀπὸ τακτικούς καὶ ἐκτάκτους του συνεργάτας. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπισκόπου ἡ προθυμία τινῶν ἠλαττώθη, ὥστε νὰ ἀναζητῆ τις μερικὰ δονόματα ἀπὸ τὸν τόμον τὰ ὁποῖα δὲν ἔπρεπε νὰ λείπουν.

Τὸν Ἐπίσκοπον εἶδον ζῶντα δις τελευταίως ἐν Ἀθήναις. Τὴν παραμονὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου 1957, ἦλθε διὰ νὰ μοῦ εὐχηθῆ. Παρέστη εἰς τὴν κηδεῖαν τοῦ ἀειμν. πρίγκιπος Γεωργίου καὶ ἦτο πολὺ ἱκανοποιημένος διὰ τὴν τιμητικὴν θέσιν ποῦ τοῦ ἐδόθη κατ' αὐτήν. Τὸ βράδι τοῦ ἐκράτησα συντροφιὰν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον του. Ἦτο ἡ τελευταία φορὰ ποῦ ὠμιλήσαμεν διὰ μακρῶν, διότι ἀρχομένου τοῦ Φεβρουαρίου 1958, ὅτε τὸν εἶδον εἰς μίαν ἀθηναϊκὴν κλινικὴν ἀσθενῆ, ἀντελήφθη ὅτι δὲν θὰ ἐπέξῃ τῆς νόσου. Ὁ τελευταῖος του λόγος πρὸς με ἦτο σχετικὸς μὲ τὸ περιοδικόν. Διετῆρει τὴν νηφαλιότητα καὶ τὴν σεμνὴν ἀξιοπρέπειαν ἡ ὁποία τὸν διέκρινεν.

3. Καὶ ὡς ἔκλογικὸς σύλλογος καὶ ὡς κοινωνία καὶ ὡς ποιμνιον ἡ περιφέρεια τῶν Χανίων δὲν ὑπῆρξε ποτὲ εὐκολος καὶ δὲν ἠδύνατό τις εὐκόλως νὰ ἐπιβληθῆ εἰς αὐτήν. Ἡ 22ετῆς ἀρχιερατεία τοῦ ἀειμν. Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη ἐκλείσθη μὲ τὴν μεγαλοπρεπεστέραν κηδεῖαν τὴν ὁποίαν εἶχον ἴδει τὰ Χανιά μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐλ. Κ. Βενιζέλου (1936), τόσον ἀπὸ ἀπόψεως συρροῆς καὶ εἰλικρινοῦς μετοχῆς τοῦ Λαοῦ, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐκδηλώσεων. Οὕτως ἐφάνη, ὅτι οἱ Χανιώται οἱ κατὰ καιροὺς κρίνοντες καὶ ἐπικρίνοντες τοὺς ἀνθρώπους των, ἐγνώριζον νὰ τιμῆσουν τὸ ἦθος, τὴν παλληκαριάν, τὴν τιμιότητα καὶ τὴν παιδεῖαν τοῦ γέροντος ποιμενάρχου των⁴. Συνέπραξε δὲ καὶ ἡ χλιαρὰ ἀνοιξιὰτικὴ ἡμέρα τῆς 25ης Φεβρουαρίου, ἐπιτρέψασα ἄνετον διεξαγωγὴν τοῦ προγράμματος τῆς κηδεῖας, ἡ ὁποία ἀρχίσασα τὴν 10ην π. μ. εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τῶν Εἰσοδίων, ἔληξε τὴν 2αν ἀπογευματινὴν εἰς τὸν περιβυλον τῆς ὄρεινῆς μονῆς τοῦ Γουβερνέττου, ὅπου ἐναπετέθη τὸ σκῆνωμα τοῦ ἱεράρχου. Δεκάδες χιλιάδων ἀνθρώποι κατέλαβον τοὺς δρόμους ἀπὸ τὸ Σαντριβάνι μέχρι τοῦ Μπόλαρη, ὅπου ἐσταμάτησεν ἡ πομπή, καὶ ἐκεῖθεν μέχρι τῆς Μονῆς Ἁγίας Τριάδος Ἀκρωτηρίου, ὅπου τὸν συνώδευσαν οἱ ἐπίσημοι. Χίλιοι δὲ τοῦλάχιστον ἀνθρώποι ἐπεξοπρήσαν ἐκεῖθεν πρὸς τὸ Γουβερνέττο, ὅπου ἀνεβιβάσθη ἡ σορὸς διὰ τῶν χειρῶν καὶ ἐναπετέθη εἰς περιφανὲς μνημεῖον ἀνεγερθὲν ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου πρὸ τινῶν ἐτῶν. Ἔτσι διελύθη

⁴ Μεταξὺ ἄλλων τὸ Δημοτ. Συμβούλιον Χανίων ἀπεφάσισε νὰ ὀνομάσῃ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου μίαν ὁδὸν τῆς πόλεως.

ὁ ἀπὸ ἱκανῶν ἐτῶν φόβος μας περὶ τοῦ τί θὰ ἐγίνετο ἂν ἀπέθνησκεν ὁ Ἐπίσκοπος χειμῶνος καὶ μετεφέρετο διὰ τοῦ Φαραγγιοῦ ὑπὸ κακοκαιρίαν! Ὑπὸ τὰς εὐχὰς τῆς Ἐκκλησίας κατεβιβάσθη τὸ φέρετρον εἰς τὸν τάφον, ἐνῶ τὴν ἱερὰν σιγὴν τοῦ ἡσυχαστηρίου διέκοπτον αἱ ριπαὶ τῶν πολυβόλων δι' ὧν ἀπεχαιρέτα ὁ στρατὸς τὸν «καπετάνιο» τοῦ 1897. Ὁ Ἀγαθὰγγελος Ξηρουχάκης ἀνήκει πλέον εἰς τὴν Ἱστορίαν. Ὡς φιλόλογος συνέδεσεν ἑσαεὶ τὸ ὄνομά του μὲ τὸν Κρητικὸν Πόλεμον τοῦ 1645 - 1669. Ὡς θεολόγος συνέδεσε τὴν Ἐνετίαν, τὴν Βιέννην καὶ τὴν Κρήτην. Ἄλλ' ὡς πατριώτης πρωτηγωνίστησεν εἰς τὰς μαύρας ἡμέρας καὶ νύκτας τῆς Κατοχῆς (1941 - 1945), ἀναντιρρήτως ἐκτελῶν τὰς ὑποδείξεις φρονίμων πολιτικῶν (ἀφανῶν πολλάκις) συμβούλων του, προασπίζων μὲ θάρρος καὶ εὐπρέπειαν τὰς ὑποθέσεις τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, ἐλεῶν, σώζων, συμπάσχων μετὰ τῶν ἀφαντάστως δοκιμασθέντων Κρητῶν, τηρῶν μετριοπάθειαν πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, θέτων ἑαυτὸν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ συνόλου καὶ ἀναλισκόμενος ὑπὲρ τῆς διασώσεως τοῦ ἐμπεπιστευμένου εἰς αὐτὸν ποιμνίου.

4. Νομίζω ὅτι γνωρίζω καλῶς τὰ διατρέξαντα καὶ τὰ παρασκήνια τῶν ὑποθέσεων μέχρι τοῦ Μαρτίου 1943, ὅτε ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὰς Ἀθήνας⁵⁾, μάλιστα ἔλαβον ἐπανειλημμένως μέρος εἰς συσκέψεις συγκληθείσας εἰς τὸ Ἐπισκοπεῖον καὶ ὑπέγραψα καὶ ἐκκλήσεις εἰς τὰς ὁποίας κατελήξαμεν διὰ λόγους σκοπιμότητος οἱ κινουῦντες τὸν Ἐπίσκοπον νὰ πρωτοστατῇ⁶⁾, καὶ συνώδευσα αὐτὸν τὸν Ἰούνιον τοῦ 1942 εἰς Σέλινον, προσπαθοῦντα νὰ διασώσῃ διὰ συνετῆς πολιτείας τοὺς κινδυνεύοντας ἀπὸ τοὺς ἀποτεθριωμένους τότε Γερμανοὺς τοὺς πρὸ τοῦ Στάλιγκραντ καὶ τοῦ Ἐλ Ἀλαμείν⁷⁾. Δὲν γνωρίζω ἂν θ' ἀσχοληθῶ μελλοντικῶς μὲ τὰ θέματα αὐτά, ἀλλ' οὐδὲ σήμερον κρίνω εὐλόγον νὰ τὸ πράξω ἔξ ἀφορμῆς τῆς ἱστορικῆς δράσεως τοῦ Ἐπισκόπου. Ἄλλωστε ὁ ἴδιος ἐνήργησεν ὥστε διὰ τοῦ στενοτάτου φίλου καὶ συμβούλου του γυμνασιάρχου κ. Στεφ. Μυλωνάκη νὰ δημοσιεύσῃ τὰ σχε-

⁵⁾ Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ κ. Μυλωνάκη μου ἀφιέρωσεν ὁ ἀείμν. ἐπίσκοπος «εἰς ἀνάμνησιν κοινῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνων». Ἄλλ' ἐλάχιστοι ἐγνώριζον τὴν παρασκηνιακὴν μου ἀνάμειξιν εἰς τὰ γεγονότα 1941 - 1943.

⁶⁾ Μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν τότε ἐκτός τινων πολιτευομένων καὶ ὁ δήμαρχος Χανίων κ. Νικ. Σκουλάς, ὁ κατόπιν βουλευτὴς κ. Γ. Σαρρῆς, ὁ δικηγόρος κ. Σταῦρος Κελαϊδῆς, κ. ἄ.

⁷⁾ Μετὰ τὰς ἐκτελέσεις τοῦ Ἡρακλείου ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἐκτελεσθοῦν ἐν Χανίοις 70 ὄμηροι τῶν Γερμανῶν, προγεγραμμένοι εἰς καταλόγους ἐκ τῶν πολιτῶν τῆς Κρητικῆς πρωτευούσης, καὶ ἐγκλειστοὶ εἰς τὴν πόλιν, ἐπὶ τῇ παραμικρῇ ἀκαίρῳ ἐκδηλώσει τῶν Κρητῶν ἢ τῶν Συμμάχων. Εἰς τὴν πρώτην δεκάδα εἶχε καταγραφῆ καὶ ὁ γράφων.

τικά ἔγγραφα καὶ χρονικά⁹. Ἡ περαιτέρω ἀντιμετώπισις τῆς μορφῆς τοῦ ἐπισκόπου Ἀγαθαγγέλου γίνεται ἰδίᾳ ἀπὸ πνευματικῆς σκοπιᾶς, ἢ δὲ δρᾶσις του κατὰ τὸ 1897 καὶ 1940 - 1946 εἶναι ζήτημα τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ μέλλοντος, τὸν ὁποῖον δὲν θέλω νὰ προλάβω. Ὡστε μόνον τὰς τυπικὰς πληροφορίας περὶ αὐτῆς θὰ ἐπαναλάβω ἐνταῦθα.

5. Βεβαίως ὁ ἐπίσκοπος Ἀγαθάγγελος δὲν ὑπῆρξεν ἡ πρωταγωνιστήσασα μορφή εἰς τὰ Γράμματα, τὴν Ἐκκλησίαν ἢ τὴν Πολιτείαν κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσιπενταετῆ ἱστορίαν τῆς Κρήτης. Ὁ σκοπὸς μας δὲν εἶναι νὰ πλέξωμεν ἐγκώμιον εἰς τὸν ἄνδρα, τὸ ὁποῖον ν' ἀποδειχθῆ ταχέως σαθρόν. Ἀλλ' ἡ ἀποσιώπησις τῶν ὑπηρεσιῶν του, ἢ μὴ ἔξαρσις τῆς μορφῆς του μεταξὺ ἡμῶν θὰ ἦγεν εἰς ἀδικίαν. Ἐπιβάλλεται δὲ καὶ χάριν τοῦ δικαίου καὶ χάριν τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων νὰ γνωσθῆ ποία ὑπῆρξε ἡ πνευματικὴ του τροχιά καὶ ὁποῖος ὁ μὶχθος τῆς μακρᾶς του ζωῆς. Ἄν μὴ τι ἄλλο, διὰ νὰ ὑποχρεῶνται οἱ κληρονόμοι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς νὰ μὴ ἀμελοῦν τὸν πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὴν ἔρευναν ζῆλον, ἱκανοποιούμενοι ἀπὸ τὸ ἀπαστράπττον ἀξίωμα, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ ἴδιοι ὀφείλουσαν νὰ δίδουν βᾶρος καὶ ἀξίαν.

Β'

Ὁ Ἀγγελος Ξηρουχάκης ἐγεννήθη κατὰ Μάϊον 1872 εἰς τὸ μικρὸν χωρίον Σούρη τοῦ Ἀποκορώνου, ἐπαρχίας τῆς Δυτ. Κρήτης ἀπὸ πατέρα Ἡλίαν Ξηρουχάκην γεωργὸν καὶ μητέρα Ἀναστασίαν, συγγενὴ Μυλωνογιάννηδων. Ὁ πάππος του παπᾶ - Ἡλίας ἐξεδάρη τὸ 1821 ζῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ δ' ἀδελφὸς τοῦ πατρὸς του Σπυρίδων ἐφρονεύθη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878 εἰς Τσιβαράν. Ἡ ἡρωϊκὴ παρὰδοσις ὑπῆρχε καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸ περιβάλλον του. Ἡ ἀντίθεσις τοῦ Κρητικοῦ πρὸς τὸ τουρκικὸν στοιχεῖον ἦτο ζωηροτάτη.

Ἀφοῦ ἔμαθε μερικὰ γράμματα εἰς τὸ Καλαμίτσι, τὸν ἔφεραν διὰ νὰ ἐργασθῆ εἰς τὰ Χανιά, ὅπου συνεπλήρωσε τὰς γνώσεις του. Συνομιλήκεις του ἐνεθυμοῦντο ὅτι ἠγεῖτο τῶν Χριστιανοπαίδων τοῦ Τοπανᾶ διὰ νὰ πατήσῃ τὴν τουρκικὴν συνοικίαν τῆς Σπλάντζιας, ὅπου ἐγένετο πετροπόλεμος. Τὴν ἐπομένην ἔπρεπε ν' ἀντιμετωπίσουν τὰ τουρκάκια ἐρχόμενα μὲ κακὰς διαθέσεις εἰς τὴν Χριστιανικὴν συνοικίαν.

Ὁ προηγούμενος τῆς μονῆς Γουβερνέττου τοῦ Ἀκρωτηρίου Δαμασκηνός τὸν προσέλαβεν ὡς δόκιμον (7 Δεκεμβρίου 1889), μετὰ διε-

⁹ Γνωρίζω ὅτι ὁ κ. Ν. Σκουλᾶς κατέθηκεν εἰς τὸ Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης πολλὰ στοιχεῖα διὰ τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν ἐκείνων καὶ ἔκθεσις ἀντικρούουσας σημεῖα τινα τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μυλωνάκη, τηρεῖ δὲ καὶ ἴδιον ἀρχεῖον ἢ ἡμερολόγιον σημαντικώτατον.

τίαν χειροτονήθη αναγνώστης καὶ τὴν 7ην Ὀκτωβρίου 1892 ἐκάρη μοναχὸς (εἰς τὸ πανηγύρι τοῦ Ἁγίου, δηλαδὴ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ξένου), μετονομασθεὶς εἰς Ἀγαθάγγελον. Δύο ἀκριβῶς ἔτη μετὰ ταῦτα χειροτονήθη διάκονος ἀπὸ τὸν ἀείμν. Κυδωνίας Νικηφόρον Ζαχαριάδην, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε τελειώσει τὸ σχολαρχεῖον εἰς τὰ Χανιά (1891 - 1893) καὶ εἶχεν ἐγγραφῆ εἰς τὴν πρώτην γυμνασιακὴν τάξιν διὰ τὰ μὴ προχωρήσει. Ἀντὶ τοῦ Γυμνασιάρχου τότε Ἰω. Περδικάρη ὑπήχθη εἰς τὸν Σχολάρχην τοῦ ἐν Ἁγίᾳ Τριάδι Ἱεροδιδασκαλείου Χρῦσανθον Τσεπετάκη⁹, ἀνδρα διάσημον ἐπὶ ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης, καὶ ἀφοῦ ἔλαβε μέρος εἰς ἐπαναστατικὰς τινὰς ἐνεργείας εἰς τὸ Ἀκρωτήρι καὶ τὸν ἔναντι Ἀποκόρωναν¹⁰, ἐτελείωσε τὰς σπουδὰς του (28 Ἰουνίου 1900). Εὐθὺς ἀμέσως διωρίσθη δημοδιδάσκαλος εἰς τὸ προσηρτημένον εἰς τὸ Ἱεροδιδασκαλεῖον ἐκεῖνο πρότυπον σχολεῖον (1900 - 1901). Ἀλλὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐστάλη εἰς Ἱεροσόλυμα διὰ τὰ σπουδᾶς εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Σταυροῦ, διευθυνομένην ὑπὸ τοῦ περιπτύστου ἱστορικοῦ Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, τοῦ κατόπιν ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν († 1938). Ὁ Χρυσόστομος τὸν ἐβοήθησε νὰ καταταγῆ εἰς τὴν τετάρτην τάξιν τῆς ἑπταταξίου ἐκείνης Σχολῆς, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἀπεφοίτησε τὸ 1905. Παροιμιώδης ὑπῆρξεν ἡ φιλομάθεια καὶ ἀντοχὴ εἰς τὴν μελέτην τοῦ νεαροῦ ξανθοῦ, καλλιμόρφου καὶ ζωηροῦ διακόνου.

Ἐπανελθὼν εἰς Χανιά πτυχιούχος θεολόγος (ἡ διατριβὴ του εἶχεν ὡς θέμα τὸν Μάξιμον Μαργούνιον, τοῦ ὁποίου εἶδε χειρὰ εἰς Ἱεροσόλυμα!), χειροτονήθη ἱερομόναχος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐπισκόπου Νικηφόρου Κυδωνίας (5 Σεπτ. 1905) καὶ τῷ ἐδόθη τὸ ὄψφικιον τοῦ ἀρχιμανδριτοῦ, διωρίσθη δ' ἐπ' ὀλίγον καὶ καθηγητὴς τῶν ἱερῶν ἐν τῇ πόλει Ρεθύμνης, ὑπὸ γυμνασιάρχην τὸν ἀείμν. Ἐμμ Γ. Γενεράλιν. Συντομώτατα ὅμως ἐκλήθη ἐκεῖθεν νὰ ἐφημερεύσῃ εἰς Ἐνετίαν εἰς τὸν ἱστορικὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων (1 Ἰαν. 1906 - 1920) Ἐκεῖ ἐγνωρίσθη μὲ τὸν Κωνστ. Σάθαν καὶ συνεδέθη, ὁ ἀείμν. δ' ἱστοριοδίφης τοῦ ἐξέκαυσε τὸν ζῆλον πρὸς ἱστορικὰς μελέτας, πρὸς τὰς ὁποίας τὸν εἶχεν ἤδη διαθέσει ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος. Οὕτως ἀνέλαβε τὴν ἔκδοσιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν Κρητικὸν Πόλεμον ποιημάτων τοῦ Τζάνε καὶ τοῦ Διακρούση. Παραλλήλως ἐφοῖτα εἰς τὸ περιώνυμον Πανεπιστήμιον τοῦ Παταίου (1906 - 1911), ὅπου ἐσπού-

⁹) Κατόπιν ἀρχιερεῖα Ρεθύμνης.

¹⁰) Ἐδημοσιεῦθη τότε φωτογραφία του μὲ φουστανέλλες! Ἡ ἀνάμνησις τῆς ἡρωϊκῆς ἐκείνης ἐποχῆς ἐπεσκίαζε πᾶσαν ἄλλην τοῦ γηραιοῦ ἐπισκόπου, ὁ ὁποῖος ἠρέσκετο νὰ ἀκοῦη διὰ τὸ ἡρωϊκὸ «ξανθὸ δισκάκι» περισσότερον παρὰ διὰ τὸν *lectorem* τῆς Βιέννης ἢ τὸν ἐπίσκοπον τῆς ἀρχαίας Κυδωνίας!

δασε φιλοσοφίαν. Τὴν διδ. διατριβὴν του ὑπεστήριξεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βονωνίας (1911), ἐξέδωκε δ' ἰταλιστί. Ἀπὸ τὴν Ἑνετίαν¹¹ ἐκλήθη ἑφημέριος τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Τριάδος τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων τῆς Βιέννης (1920 - 28 Φεβρουαρίου 1936). Ἐκεῖθεν ἐξελέγη ἐπίσκοπος Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου, ἐχειροτονήθη δὲ (1 Μαρτίου 1936) ἐν Ἡρακλείῳ, ὑπὸ τοῦ ἀειμν. λογίου μητροπολίτου Τιμοθέου Βενέρη. Ἡ ἐνθρόνισίς του ἐγένετο τὴν 8ην Μαρτίου 1936 εἰς Χανιά, προσφωνοῦντος τοῦ παλαιοῦ του γυμνασιάρχου Ἑμμ. Γ. Γενεράλι. Εἰς τὴν ἐκλογὴν του ὡς ἐπισκόπου συνετέλεσε καὶ ὁ παλαιὸς του Σχολάρχης Χρυσόστομος Πιπαδόπουλος καὶ ὁ τότε ἀποκρισιάρχος τοῦ Οἴκ. Πατριαρχείου Χρυσάνθος Φιλιππίδης (ὁ ἀπὸ Τραπεζοῦντος, εἶτα Ἀθηνῶν), ἄνδρες βαθέως ἐκτιμῶντες αὐτόν¹². Ἦτο δ' ἄλλως τε γνωστότατος ὁ Ξηρουχάκης ὡς λόγιος καὶ ἐρευνητὴς καὶ διὰ τὴν κοινωνικὴν του εὐπρόθειαν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς παροικίαις τοῦ ἔξωτερικοῦ, ὅπου συνῆψε μόνον ἀρίστας σχέσεις.

Εἰς τὴν Βιέννην ὁ Ξηρουχάκης εἶχε διδάξει εἰς τὸ Collegium Teresianum, εἶτα δὲ (ἀπὸ τοῦ θερυνῶ ἑξαμήνου 1922 - 7 Μαρτίου 1936) ὡς lector τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσης τοῦ ἐκεῖ Πανεπιστημίου. Εἰς τὸν Ξηρουχάκην εἶχεν ἀπονεμηθῆ ὁ ἀργυροῦς σταυρὸς τοῦ Β. Τάγματος τοῦ Σωτῆρος (1909) καὶ εἶτα ὁ χρυσοῦς τοῦ Γεωργίου Α' καὶ τὰ ἀναμνηστικὰ μετάλλια τῶν πολέμων 1912 - 1913. Ἐξ ἄλλου εἶχεν οὗτος ἐκλεγῆ ἑταῖρος τῆς Βυζαντινολογικῆς Ἑταιρείας (1909), τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (1935), τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός (1935), τῆς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν (1937), τοῦ Συλλόγου Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων (1940), τοῦ δὲ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Χρυσόστομος Χανίων καὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας (1957) διετέλει ἐπίτιμον μέλος¹³.

Πλὴν τῶν τιμῶν αὐτῶν ὁ Ξηρουχάκης ἦτο γνωστότατος ἀπὸ τὰ βιβλία του καὶ ἀπὸ τὴν συνεργασίαν του εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ περιοδικά, τὴν «Ἀνάπλασιν», τὴν «Θεολογίαν» τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸν «Ἐκκλησιαστικὸν Φάρον» Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλα δημοσιεύματά του. Χαρακτηριστικὸν ἦτο ὅτι, πλὴν τοῦ ἱστορικοῦ του καὶ κρητολογικοῦ δια-

¹¹) Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ α' παγκοσμίου πολέμου ὑπρέτησεν εἰς τὸν ἰταλικὸν στρατὸν ὡς ἑφημέριος τῶν ὀρθοδόξων ἰταλῶν ὑπηκόων.

¹²) Χαρακτηριστικὸν τοῦ ἤθους τοῦ ἐπισκόπου εἶναι, οἱ προταθεῖσες εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν του φίλων τῆς θέσεως τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ρίζαρηίου, εἰς ἣν ἦτο συνυποψήφιος ὁ παλαιὸς του σχολάρχης Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, δὲν ἐδέχθη οὐδὲ νὰ συζητήσῃ τὴν πρότασιν!

¹³) Φυσικὰ καὶ πολλῶν τοπικῶν σωματείων.

φέροντος, ἐπραγματεύθη καὶ ποικίλα θέματα μέχρι καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως.

Οὕτως ὁ Ἀγαθάγγελος ἐξηκολούθει τὴν παράδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὑπηρετῆ τὰ Γράμματα, καθὼς ὁ πρόκατόχος του Ἀγαθάγγελος Νινολάκης, οἱ μητροπολίται Εὐμένιος Ξηρουδάκης καὶ Τιμόθεος Βενέρης, οἱ συνεπίσκοποί του Πέτρος Διονύσιος καὶ Λάμπης Εὐμένιος, κ.ἄ. Κρηῖτες κληρικοί.

Ἡ ἀρχιερατεία τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἤρchiσε μὲ σημαντικὸν γεγονός, τὸν θάνατον τοῦ Ἐλ. Κ. Βενιζέλου, ἡ πρώτη δ' αὐτῆς τετραετία ἦτο ἥρεμος καὶ ἔδωκεν εἰς τὸν νέον ἐπίσκοπον τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταποισθῆ καὶ συγκεντρώσῃ περὶ ἑαυτὸν ἄριστα στοιχεῖα διὰ τῶν ὁποίων ν' ἀρχίσῃ τὴν ἐπιδόρωσιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς ἐπισκοπῆς του. Ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπέτυχεν ὅσον ὀλίγοι νὰ ἴδῃ ἐπιστήμονας θεολόγους ἐφημερίους καὶ πλήθος ἄλλο ἐγγραμμάτων κληρικῶν, τὰς μονὰς καὶ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Σχολὴν ἐν καλῇ λειτουργίᾳ, τὸ ταμεῖον Ἐλεημοσύνης, τὸ περιοδικὸν τῆς ἐπισκοπῆς (τὸ «Χριστιανικὸν Φῶς» ἐν ἀρχῇ, μετὰ δὲ τὸν πόλεμον τὴν «Ἀναγέννησιν», τὴν ὁποίαν ἱδρυσεν). Τὸ ἦθος τοῦ ἐπισκόπου, ἡ ἀφιλοχρηματία του, οἱ εὐγενεῖς καὶ κοινωνικοὶ του τρόποι, τὸ ἀδιάβλητον τῆς ζωῆς του, τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὰ γράμματα καὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν ἐπέβαλον αὐτὸν ταχέως. Ἄλλ' αἱ κρίσιμοι περιστάσεις, ὁ ἀπὸ τοῦ Σεπτ. 1939 ἀρξάμενος β' παγκόσμιος πόλεμος, καὶ ἡ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπίθεσις τῶν Γερμανοῦταλῶν, ὁ βομβαρδισμὸς τῶν Χανίων (Ὁκτ. - Νοέμβρ. 40) καὶ ἡ ἰσοπέδωσις των κατὰ τὴν Μάχην τῆς Κρήτης (Μάιος 1941), ἡ ξεαθλίωσις τοῦ πληθυσμοῦ ἐκ τῆς δυστυχίας, τῶν ἐκτελέσεων, τῆς βαρβάρου συμπεριφορᾶς τῶν κατακτητῶν, καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς ἐμφυλίου διαιρέσεως, ἀπέδωκεν εἰς τὸ ἀξίωμα καὶ τὸ πρόσωπόν του εὐθύνας καὶ πρωτοβουλίας τὰς ὁποίας οὐδέποτε θὰ ἀνελογίσθη ὅταν χειροτονεῖτο ἐπίσκοπος. Τραυματίας ὁ ἴδιος τῆς μάχης τῆς Κρήτης, μὲ τὸ ἐπισκοπεῖον βομβαρδισμένον, εἰς μίαν πόλιν χωρὶς νερό, ἠλεκτρικόν, καταστήματα, τάξιν, ἐκινήθη τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1941 διὰ νὰ περιθάλλῃ πολυαριθμούς αἰχμαλώτους καὶ φυγάδας Ἑλλήνας (μὴ Κρηῖτας δὲ) στρατιώτας, καθ' ὧν ἐστρέφετο ἀδίκως ἡ μομφὴ τῶν Κρητῶν ὡς αἰτίων τῆς καταρρεύσεως τῆς ἀμύνης (ἐνῶ οἱ Βρετανοὶ ποικιλοτρόπως ἐβοηθοῦντι καὶ ἐθαυμάζοντο!) καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν ψυχικὸν σύνδεσμον μεταξὺ τῶν ὁμαιμόνων¹⁴. Γνώστης τῶν γλωσσῶν καὶ τῆς νοοτροπίας τῶν κατακτητῶν, ἄφοβος καὶ συγχρόνως συνε-

¹⁴) Χάριν τῶν αἰχμαλώτων ἐτέλεσεν ἐπανειλημμένως προσωπικῶς μὲ φελώνιον ἱερέως τὴν θεϊαν λειτουργίαν ἐν ὑπαίθρῳ.

τός, ἡδύνατο νὰ προτάσεται εἰς πᾶσαν ἐνέργειαν τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς σωτηρίαν κινδυνευόντων, καὶ πολλοὺς οὕτως ἀπεφυλάκισεν, ἔσωσεν, ἀνεκούφισεν. Οὐδέποτε ὤξυνε καταστάσεις, πάντοτε ἐπενέβαινε κατασταλτικῶς. Μὲ τὴν αὐτὴν εὐκολίαν κατόπιν παρενέβη ἐγκύρως εἰς τὰς διαμάχας δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν, μὴ διστάσας νὰ ὑπομείνῃ κόπους, πορείας, κινδύνους, οὐδὲ καὶ ν' ἀναλάβῃ πολιτικὸν ὑπεύθυνον ἀξίωμα (ὑπουργὸς - γενικὸς διοικητὴς Κρήτης διὰ τὴν κατεχομένην ὑπὸ τῶν Γερμανῶν περιοχὴν, ἐγκρίσει τῆς Ἑλλην. Κυβερνήσεως καὶ τῶν συμμάχων). Καὶ εἰς αὐτὸν ὀφείλεται καὶ εἰς ἄλλους συνετοὺς πολίτας ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων ἢ μὴ ἐπέκτασις τῶν Δεκεμβριανῶν εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἡ ὁμαλωτέρα πρόσπτωσις πρὸς τὴν μετὰ τὸ κίνημα ἐκείνο ἐπιβληθεῖσαν νομιμότητα. Βεβαίως ὁ Ξηρουχάκης οὔτε μικροπολιτικὴν οὔτε ψευδοδιπλωματίαν ἤσκει, ὡς συνηθίζουν πολυπράγμονές τινες κληρικοί, ἀλλ' ἡ σύνεσις καὶ ἡ γεροντικὴ πεῖρα, ἔτι δὲ διαύγεια κρίσεως ἀξιοσημείωται ὡς ἡμέραι, τῷ ἐπέβαλον ν' ἀπέχη ἀπὸ ἔριδας, κρίσεις καὶ κομματισμοὺς καὶ νὰ ἐπιφυλάξῃ τὸ καταφύγιον τῆς Ἐκκλησίας εἰς πάντας, ἀνεξαρτήτως κομματικῆς προελεύσεως. Ἦτο βαθύτατα βενιζελικός, ἀλλὰ καὶ φίλος τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, τιμῶν τὰ πρόσωπα ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων· παρὰ ταῦτα ὅμως δὲν ἠνύνησε τὸ δημοψήφισμα τοῦ 1946, ἀλλ' οὐδὲ τὸν ἐπακολουθήσαντα συμμαχοπολέμῳ. Ἡ ἰδιότυπος αὐτῆ τοποθέτησις, μολοντί δυσηρέστει ἐκάστοτε ὀλίγους, ἱκανοποιεῖ τοὺς πολλοὺς, πρὸς τὸ αἶσθημα τῶν ὁποίων ὁ ἐπίσκοπος ἐγνώριζε νὰ μὴ ἀντιφέρεται.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἀρχιερατείας του ἔδωκε καὶ ἔχασε τὴν μάχην ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Μολοντί ἡδύνατο εὐκολώτατα, ἂν ἤθελε ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὰ Χανιά, νὰ ἐκλεγῇ τὸ 1951 μητροπολίτης, δὲν τὸ ἐπεδίωξεν, ὑποχωρῶν εἰς τὸν φίλον του Εὐμένιον Φανουράκην, ἐπίσκοπον Λάμπης. Ἀλλὰ δὲν συνεχώρησε μέχρι τέλους τὴν διαμορφωθείσαν τάξιν καὶ ἐπεδίωξε τὴν κατ' ἄλλον τρόπον ἀπὸ τὸν ἰσχύοντα ρυθμισμὸν τοῦ καθεστώτος τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης. Ἡ ἐπίσκεψις του εἰς τὸ Φανάρι, αἱ ἐπιδαψιλευθεῖσαι εἰς αὐτὸν τιμαί, ἡμβλυναν τὴν ἀντίθεσιν, τὴν ὁποίαν κατέστησεν ἐν τέλει ἀνίσχυρον ὁ θάνατος τῶν ἐπισκόπων Λάμπης Εὐμενίου καὶ Κισάμου Εὐδοκίμου.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι μεγάλας πρωτοβουλίας δὲν ἀνέλαβεν ὁ ἐπίσκοπος Ἀγαθάγγελος. Προεδρεύων πολλῶν ἰδρυμάτων *ex officio*, οὐδὲ εἰς ἐκεῖνα οὐδὲ τὴν ἐπισκοπὴν του ἐκαινοτόμησεν, ὥστε οὐδὲ τὰ ἐπιπλα τῆς κατοικίας του νὰ μεταβάλλῃ, ἀφείς τὰ πράγματα ὅπως εὗρεν αὐτὰ ἐπὶ τοῦ προκατόχου του. Ἀνωμαλῆ πολιτικά, τὸ γῆρας—συντηρητικὸν φύσει—πολυάριθμοι διοικητικαὶ ἀσχολίαι, τὸ θέμα τοῦ ἐμψύχου ὑλικοῦ, δὲν ἀφήκαν αὐτὸν νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν οἰκοδομὴν

μιᾶς ἀξίας Μητροπόλεως (ναοῦ καὶ γραφείων) ἢ τὴν τακτοποίησιν τοῦ θέματος τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης ἢ τῆς καείσης βιβλιοθήκης τῆς πόλεως, ἀπὸ κτηριακῆς πλευρᾶς π. χ. Ταῦτα κατέλιπεν εἰς τὸν διάδοχόν του. Ὁφείλομεν ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐλθὼν πλούσιος εἰς τὰ Χανιά, ἀπέθανε πενέστερος, οὐδένα ἐπιβαρύνας ποτὲ διὰ τῶν συνήθων δεσποτικῶν αἰτήσεων. Ἀπεναντίας ἐβοήθησε πολλοὺς καὶ μετὰξὺ ἄλλων καὶ εὐγνώμονας εἰς τὴν μνήμην του σπουδαστὰς διὰ νὰ μορφωθοῦν¹⁵. Μὲ ἀληθῆ δὲ ἀγαλλίασιν ἐβοήθησε τὰ πνευματικά του ἀναστήματα, ὥστε ἀποθνήσκων ἀφῆκε τοὺς δύο κυριωτέρους του συνεργάτας ἐπισκόπους, τὸν μὲν Τιμόθεον Παπουτσάκην Ἀρκαδίας, τὸν δὲ Εἰρηναῖον Γαλανάκην Κισάμου καὶ Σελίνου, ματαίως δ' ἠγωνίσθη νὰ ἀποκαταστήσῃ καὶ τὸν ἀρχιμ. Νικηφόρον Συντζανάκην ὡς βοηθὸν ἐπίσκοπον¹⁶.

Γ'

Ἀπομένει νὰ ἐξετάσωμεν τὸν ἐπίσκοπον ὡς λόγιον. Καὶ ἐξ ἀρχῆς θὰ εἴπωμεν, ὅτι οὗτος εἶχεν ὑπομονήν, φιλομάθειαν, ἀπέραντον ἐργατικότητα, καὶ τὴν τάσιν ἐκείνην πρὸς τὴν μόνωσιν ἢ ὁποία προαπαιτεῖται εἰς τοὺς λογίους ἄνδρας τοῦ σπουδαστηρίου. Ζῶν ἐπὶ τρεῖς δεκαετηρίδας εἰς τὴν Ἐνετίαν καὶ τὴν Βιέννην, δύο ἀπὸ τὰς τερπνοτέρας καὶ ὄραιοτέρας πόλεις τοῦ κόσμου, εἶχε τὴν διάθεσιν νὰ κλείεται ἐπὶ μακρὰς ἡμέρας εἰς τὰς βιβλιοθήκας καὶ νὰ μένη ἄὑπνος ἐπὶ μακρὰς νύκτας εἰς τὸ σπουδαστήριόν του μελετῶν καὶ γράφων. Ἐδίψα διὰ μάθησιν καὶ ἐθαύμαζε τοὺς λογίους καὶ ἐπιστήμονας, εἰς τοῦτο δὲ προήγαγεν αὐτὸν ἡ μαθητεία καὶ γνωριμία, ὡς ἤδη εἶπον, ἀνδρῶν οἷος ὁ Χρυσ. Παπαδόπουλος καὶ ὁ Κωνστ. Σάθας. Αἱ σπουδαί του ἦσαν ἱκανοποιητικαὶ καὶ ἡ γλωσσομάθειά του τῷ ἐπέτρεπε νὰ εὐρύνῃ τὰς γνώσεις του. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἀπὸ ἀπόψεως μεθοδολογικῆς περισσότερον ἐπλησίαζε πρὸς τὸν Σάθαν παρὰ πρὸς τὸν Παπαδόπουλον. Ὡς ἐκ τούτου τὰ συμπεράσματα τῶν ἐργασιῶν του δὲν ἦσαν πάντοτε ἀσφαλῆ, ἢ δὲ μέθοδος τῆς δημοσιεύσεως τῶν πηγῶν δὲν ἦτο αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴ¹⁷. Τοῦτο ἤδη κατεφάνη μὲ τὰ προλε-

¹⁵) Ἐπανεπιλημμένως συννεμορφώθη πρὸς ὑποδείξεις μου, ὅπως βοήθησεν σπουδαστὰς.

¹⁶) Εὐγενῶς σκεπτόμενοι οἱ κληρονόμοι του διέθεσαν τὴν ἀξιόλογον βιβλιοθήκην του εἰς τὴν Δημοτικὴν Βιβλιοθήκην Χανίων. Τμῆμα τῶν πολυτίμων βιβλίων του εἶχεν ἤδη δωρήσει ζῶν ὁ αἰὲν ἐπίσκοπος εἰς τὴν μονὴν τῆς μετανοίας του, τὸ Γουβερνέττο.

¹⁷) «Ἀπεκδεχόμεθα παρ' αὐτοῦ ὀλιγωτέραν τὸλμην ἐν ταῖς ἱστορικαῖς εἰκασίαις καὶ γλωσσικαῖς ἐρμηνείαις», ἔγραψεν ὁ Σπ. Λάμπρος (Νέος Ἑλληνας, 6,

γόμενα τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Τζάνε καὶ Διακρούση καὶ μὲ πολ-
 λὰς γλωσσικὰς ἀτελείας τοῦ κειμένου. Πολλάκις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη
 μοῦ συνέστησε ν' ἀναλάβω τὴν ἐπανεκδοσὶν τῶν ἐν λόγῳ κειμένων,
 ἀναγνωρίζων ὅτι ἦτο αὕτη ἀναγκαία μετὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Γιάν-
 νου, τοῦ Ξανθουδίδου, ἔμοῦ κ.ἄ. Ὁμοίως κατεφάνη ἀπὸ τὸν τρόπον
 τῆς ἐκδόσεως τῶν πολυτίμων στοιχείων τὰ ὁποῖα παρέχει εἰς ἡμᾶς ἡ
 σημαντικὴ ἐκείνη στατιστικὴ τοῦ Καστροφύλακα (1584), ὑπαλλήλου
 ἐνταλθέντος τὴν 10ην Ἰουνίου 1581, ὅπως συνοδεύσῃ τοὺς Ἐνετοὺς
 Gritti καὶ Garzoni εἰς Ἀνατολήν. Τὴν ἔκθεσιν τοῦ G. Garzoni ἐδη-
 μοσίευσεν αὐτούσιον ὁ Ξηρουχάκης (Ἡ Βενετοκρ. Ἀνατολή, σσ 229·
 290), δυστυχῶς χωρὶς μετὰφρασιν ἢ πίνακα¹⁸, ἐνῶ εἰς τὰ δεδομένα
 τῆς στατιστικῆς τοῦ Καστροφύλακα ἐπέφερε τοιαύτας μεταβολὰς τῶν
 ὀνομάτων, ὥστε αἱ πληροφορίες τοῦ βιβλίου του νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ
 ἐπαληθεύωνται ἐκ τοῦ χειφου (καὶ δὴ ὡς πρὸς τὰ οἰκογενειακὰ ὀνό-
 ματα) ἢ ἐκ τῆς μελλούσης νὰ φανῇ ἐκδόσεως ὑπὸ τοῦ κ. Στ. Σπανά-
 κη. Ἀλλὰ καὶ ὡς ὕλικὸν τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου δὲν εἶναι εὐκα-
 ταφρόνητον, δεικνύει δὲ ποῖα τινὰ θὰ ἐμανθάνομεν ἐκ τοῦ Ἐνετικῶ
 Ἀρχείου ἂν ἐπεδιδόμεθα εἰς τὴν ἔρευνάν του.

Αἱ μελέται τοῦ Ξηρουχάκη διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ
 Ἐνετοκρατίας εἴτε στηρίζονται εἰς ἰταλικὰς πηγὰς καὶ βιβλιογραφίαν,
 εἴτε εἰς δοκουμένα ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθέντα. Δὲν εἶναι δυσδιάκριτος
 ὁ φανατισμὸς τοῦ ὀρθοδόξου ὁ ὁποῖος ἔζησεν εἰς λατινικὰς χώρας καὶ
 ἀντελήφθη τὴν περιφρόνησιν τῆς ὁποίας τυγχάνουν οἱ ἀνατολικοὶ ἀπὸ
 τοὺς δεισιδαίμονας δυτικούς. Ἐπὶ πλέον τὸ πατριωτικὸν κλίμα εἰς τὸ
 ὁποῖον ἔζησεν ὁ Ξηρουχάκης διεπότισεν ὅλας του τὰς ἐργασίας. Ἐ-
 χθρὸς του ὑπὲρ τὸν Τοῦρκον ὑπῆρξεν ὁ Φράγκος, ὁ ἀπὸ τοῦ 1204-
 1669 δυναστεύσας τὴν Κρήτην, τὴν Ἐκκλησίαν της, ἐμποδίσας τοὺς
 ἀρχιερεῖς της νὰ διοικοῦν τὸ ὀρθόδοξον πλήρωμα καὶ διὰ τῆς ψευδοῦς
 καὶ ἐμμίσθου οὐνίας προσπαθῶν νὰ διαφθείρῃ τὸ ποίμνιον.

Ἡ θεολογικωτέρα ἐργασία του εἶναι ἡ περὶ Μαξιμίμου τοῦ
 Μαργουρίου, γραφεῖσα πρὸ ἡμίσεος αἰῶνος καὶ πλέον, τὴν ὁποίαν
 καὶ δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ συγχρονίσῃ ὁ ἱεράρχης, μετὰ τὴν δημο-
 σίευσιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Δυοβουνιώτου, τοῦ Ch. Astruc, τοῦ Π.
 Νικολοπούλου κ.ἄ. Ἐσκόπευε πάντως νὰ τὴν τυπώσῃ διαρκούντος τοῦ
 χειμῶνος 1957 - 1958 εἰς βιβλίον, ὅτε καὶ διὰ τῶν ἡμετέρων προλεγο-
 μένων θὰ ἐκαλύπτετο κατὰ τὸ δυνατόν ἡ τοιαύτη ἀτέλεια.

1909, σ. 125) ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ Κρητ. Πολέμου, καὶ ἄλλοι ἄλλα.

¹⁸⁾ Ἀπ' ἐναντίας εἰς ἄλλην περίπτωσιν ἐδημοσίευσιν ἔκθεσιν τοῦ 1588 τοῦ
 G. Foscarini al Senato μόνον ἐν μεταφράσει (1933, βλ βιβλιογραφίαν, ἀρ. 12)

Ἐκ παλαιῶν ἔρευνῶν καὶ ἀναγνώσεων ἠρύσθη τὰ στοιχεῖα διὰ τὰς ἐργασίας περὶ Φιλοθέου πατριάρχου καὶ Βησσαρίωνος τοῦ καρδινάλιου (Mohler). Αὗται κατεχώσθησαν, καθὼς καὶ ἡ περὶ Μαργουνίου, εἰς δυσεύρετον καὶ ἄγνωστον περιοδικόν, καὶ κατεκερματίσθησαν εἰς πολ-
λὰς συνεχείας.

Αἱ ἄλλαι ἐργασίαι τοῦ Ξηρουχάκη ἀναφέρονται εἰς τὴν τοῦ Ἐπι-
ἀρχέλη Μάλτας Πολιορκίαν, ἱστορικὰ θέματα καὶ ζητήματα ἀναγόμενα
εἰς τὸν πολιτισμὸν, τὴν ἱστορίαν, τὴν σύγχρονον ζωὴν. Εἶναι φανε-
ρὸν ὅτι τὸ φιλολογικὸν ἐνδιαφέρον ἐπροβάδιζε καὶ ὅτι τὰ θεολογικὰ
θέματα δὲν ἔλκυνον τὸν ἐρευνητὴν τῶν ἀρχαίων. Ἐπίσης ὅτι ἡ ποι-
μαντογία τοῦ Ξηρουχάκη ἀνέκοψεν ἀπὸ τοῦ 1936 τὴν ἔντονον πνευμα-
τικὴν του δραστηριότητα τῆς προηγουμένης πενταετίας καὶ ἔτρεψεν
αὐτὸν εἰς τὰ πρακτικὰ ζητήματα τῆς διοικήσεως τὰ ὁποῖα ἀντεμετωπί-
ζει ὁ ἀρχιερεὺς πολυανθρώπου ἐπαρχίας. Ἡ δημοσιεύσις τῶν παλαιῶν
του ἀποθεμάτων δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ μὲ τὴν ἄνεσιν τῆς ὁποίας
ἀπήλauen εἰς τὴν ὀλιγάνθρωπον ἐφημερίαν τῆς Ἐνετίας ἢ τῆς Βιέν-
νης. Τέλος ἡ ζωὴ ἐφάνη ἐπικρατεστέρα ἀπὸ τὴν θεώρησιν καὶ ὁ ἐπί-
σκοπος, χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ τὸ ἐπιδιώξῃ, ἐγένετο ἐκ τῶν κυριωτέρων
δρώντων προσώπων τῆς ἱστορίας τῆς ἐποχῆς του εἰς τὸν χῶρον τῆς
Κρήτης. Ἔτσι ἡ συγγραφικὴ δρᾶσις ἔκλεισε μὲ τὴν πολιτικὴν δρᾶσιν.
Ἄλλ' ὁ συγγραφεὺς ἐνηθρόνετο πάντοτε διότι εἶχεν ἐγκύψει εἰς τὰ
προσφιλῆ του θέματα. Ἡ περαιτέρω δημοσιευομένη βιβλιογραφία
δεικνύει, κατὰ τὸ δυνατόν ἀρτίως, τὰ δημοσιεύματα τοῦ ἐπισκόπου¹⁹⁾,
τόσον τὰ ἐπιστημονικὰ ὅσον καὶ τὰ ἐκλαϊκευτικά, καθὼς καὶ τὸ κινή-
θην ὑπὸ τῆς προσωπικότητός του ἐνδιαφέρον.

Δ'

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ*

I. ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

- 1.—Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος (1645 - 1669) ἢ Συλλογὴ Ἑλληνικῶν ποιη-
μάτων Ἀναθίμου Διακροῦση, Μαρίνου Τζάνε, συλ-

¹⁹⁾ Διὰ τὴν σύνταξίν της μ' ἐβοήθησεν ὁ διευθυντὴς τῆς Δημοτικῆς Βιβλιο-
θήκης Χανίων κ. Λεων. Γ. Μανολικάκης, τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ.

*) Συντομογραφίαι: BZ = Byzantinische Zeitschrift. ΕΦ = Ἐκκλησια-
στικὸς Φάρος Ἀλεξανδρείας. ΕΕΒΣ = Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζ. Σπουδῶν.
ΕΕΚΣ = Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν. RĒG = Reme d' Études
Grecques (Paris). Ἐφ. = ἐφημερὶς - ίδες, περ. = περιοδικόν, σ. = σελίς, σσ.
= σελίδες.

Στ ε φ. Μυλωνάκης, 1948 = Τὸ ὑπ' ἀριθ. 53 βιβλιογραφούμενον βι-

λεγέντων καὶ ἐκδιδόμενων ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, ἡμερησίου τῆς ἐν Βενετία Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐν Τεργέστη 1908, 8^ο σσ. 638+1 πίν.

ΚΡΙΣΕΙΣ: Σπ. Λάμπρος, «Νέος Ἑλληνομν.» 6, 1909, σσ. 124 - 126.— Α. Ν. Γιάνναρης, ἔφ. «Νέα Ἐρευνα» Χανίων 18 Δεκ. 1908 σ. 3αδ.— Ἐμμ. Γ. Γενεράλις, Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος... ἐπιστολιμαία διατριβὴ ἔφ. «Υψηλὰ Λευκὰ Ὄρη» Χανίων 31 Δεκ. 1908, σσ. 1βδ - 2αβ.— Ὁ κ. Γιάνναρης ὡς ἐπικριτής, ἐπιστολιμαία ἀπάντησις Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, ἔφ. «Ἐλεύθερον Βῆμα» Χανίων 7 Ἰανουαρίου 1909, ἀρ. 206, σσ. 3δ - 4α [πρβλ. καὶ Κρ. Χρ. Α', 1947, σσ. 151 - 2].— Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Νέα Σιών» Ζ', 1908, σσ. 907 - 8.— Ἰωάννης Καλιτσουδάκης, «Mitteil. d. Seminars f. orient. Sprachen zu Berlin» 1909, τόμ. II, σ. 240.— Ἀ. Ἀ[δοσίδης], «L' Hellenisme» 1909, σ. 182.— Η. Pernot, RÈG 1909, σσ. 345 - 6.— Στέφανος Ξανθοῦδίδης, BZ XVIII, 1908, σσ. 586 - 600 [προτείνων πολλὰς διορθώσεις].— Ν. Β. Τωμαδάκης, Διορθωτικὰ εἰς τὸν Κρητικὸν Πόμον τοῦ Τζάνε, «Κρητικά» Α', 1933, σσ. 127 - 132.

2.— Ἄγνωστος Κρητικὴ Ἐποποιΐα, «Κρητικὸς Ἀστὴρ» Γ', 1909, ἀρ. 62 - 64, σσ. 482 - 3, 491 - 2, 500 - 502. [Ἀ. Ἀχέλη, Μάλας Πολιορκία, πρβλ. ἀνατύπωσιν παρὰ Στ. Μυλωνάκη, 1948 σσ. 58 - 64].

3.— Agatangelo Xiruchakis, archimandrita, Divide Heracliti γένεσιν οὐσίᾳ Parmenidis, habebis ideas Platonis (Herbart). Saggio, Macerata, Premiato stabilimento tipografico avv. Filippo Giorgetti, 1911, σχῆμα 0,20×0,13 σσ. 65 (+2). Ἀφιέρωσις: All' illmo senatore conte Lorenzo Tiepolo, devotamente. [σπάνιον ἀντίτυπον εἰς τὴν Βιβλ. Ἱστορ. Ἀρχείου Κρήτης. Ἀναλύεται ὑπὸ Στ. Μυλωνάκη, 1948, σσ. 64 - 70].

* 4.— Ἡ ἐξ Ἀλεξανδρείας καὶ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Βενετίαν μετακομιδὴ τῶν ἱερῶν λειψάνων Μάρκου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου καὶ Σάββα τοῦ ἡγιασμένου. Πεντηκονταετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ, 1913, σσ. 397 - 407. [Πρβλ. Ν. Πολίτου, Ἑλλ. Βιβλιογραφία, Γ', Ἀθήναι 1927, σ. 728].

5.— Τὰ ἐν Βενετία ἀρχεῖα τῆς Βενετοκρατουμένης Κρήτης (1207-1699)

βλίον, γραφὴν κατὰ στοιχεῖα παρασχεθέντα ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου.

Ὅπου προηγείται ἀστερίσκος * τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν ἔχω ἴδει τὸ ἄρθρον.

Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως παρελείφθη ἀπὸ τὰς δημοσιεύσεις του εἰς περιοδικὰ, ἐτέθη δὲ μόνον εἰς τὰ βιβλία του.

Τὰ περιοδικὰ «Κρητ. Ἀστὴρ», «Κρητικά», «Χριστιανικὸν Φῶς» καὶ «Ἀναγέννησις» ἐδημοσιεύθησαν ἐν Χανίοις, τὰ δύο τελευταῖα ὑπὸ τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας. Τὰ περιοδικὰ «Ἀνάπλασις» καὶ «Θεολογία» ἔχουν τόπον ἐκδόσεως τὰς Ἀθήνας.

«Περιοδικόν - Δελτίον Κ. Φ. Σ. ἐν Χανίοις» Α', 1928-29, σσ. 165 - 171.

- 6.— Ἀγαθὰ γέλοιο Ἐηροῦ χάκη, ἀρχιμανδριτοῦ, Ἡ ἐν Κρήτῃ Ἐπανάστασις τοῦ 1363 - 1366 καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς Βενετίας ἀπέναντι τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἐν τῇ Νήσῳ κυριαρχίας αὐτῆς (1211 - 1669).
Ἀλεξάνδρεια, Πατριαρχικὸν Τυπογραφεῖον 1932, 12^ο σσ. 95 (+1).
[Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰς συνεχείας ΕΦ ΚΗ', 1929, σσ. 409 - 423, ΚΘ', 1930, σσ. 190 - 205, 481 - 95, καὶ Λ', 1931, σσ. 161 - 74, 398 - 410 καὶ 505 - 19].
ΚΡΙΣΕΙΣ: Ν. Β. Τωμαδάκης, ΕΕΒΣ Γ', 1933, σσ. 492 - 94.
- 7.— Ἀγαθὰ γέλοιο Ἐηροῦ χάκη, ἀρχιμανδριτοῦ, Αἱ Σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντο (1467 - 1474 - 1486).
Ἐν Ἀθήναις, 1933, 8^ο σσ. (4+) 103 (+1λ.).
[Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν περ. «Θεολογία» εἰς συνεχείας: Η', 1930, σσ. 97 - 109. Θ', 1931, σσ. 27 - 45, 114 - 25, Γ', 1932, σσ. 156 - 62, 250 - 61 καὶ ΙΑ', 1933, σσ. 59 - 68, 149 - 62, 240 - 51].
ΚΡΙΣΕΙΣ: Ν. Β. Τωμαδάκης, ΕΕΒΣ Γ', 1933, σσ. 489 - 92.
- 8.— Περὶ τῆς ἀρπαγῆς τῆς Κων/πόλεως καὶ μεταφορᾶς τῶν ἱερῶν λειψάνων τῶν ἁγίων Σάββα καὶ Ἀθανασίου τοῦ μεγάλου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, ΕΦ ΛΑ', 1932, σσ. 443 - 450.
- 9.— Ἀνακλήρουξ ἁγίων ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ, ΕΦ ΛΒ', 1933, σσ. 79 - 86.
- 10.— Περὶ τοῦ ἱεροῦ λειψάνου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου καὶ τῶν ἱερῶν ἑλληνικῶν κειμηλίων τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐν Βενετίᾳ, ΕΦ ΛΒ', 1933, σσ. 424 - 428.
- 11.— Τὰ σύστημα τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ποίημα Ἐπιφανίου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου, «Θεολογία» ΙΑ', 1933, σσ. 343 - 352. [Marc. Gr. Class I, 944, ιβ' αἰ.].
- 12.— Περὶ διορισμοῦ καὶ παραμονῆς ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ἐπισκόπων ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας, «Κρητικαὶ Μελέται» Α', 1933, σσ. 287 - 296.
[Σσ. 289 - 95: Ἐκθεσις G. Foscarini, 6 Ἰουνίου 1958 πρὸς τὴν Senato τῆς Ἑνετίας, ἐν μεταφράσει Museo Correr collocamento 1150].
- 13.— Ἱστορικὰ σημειώματα καὶ στατιστικαὶ πληροφορίες περὶ Κρήτης

- κατὰ τὸν Καστροφύλακα, «Κρητικά» Α', 1933, σσ. 114 - 26.
- 14.—Δρος Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, ἀρχιμανδρίτου τῆς ἐν Βιέννῃ Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Τριάδος, Ἡ Βενετοκρατουμένη Ἀνατολή, Κρήτη καὶ Ἐπτάνησος. Μετὰ προλόγου ὑπὸ Γ. Ν. Χατζιδάκι καὶ κριτικοῦ σημειώματος ὑπὸ Ν. Βέη. Ἀθήνησι 1934, 8^ο σσ. ιε' + 290 (+ 2).
ΚΡΙΣΕΙΣ: Κωστῆς Ε. Παρασυρᾶς, ΕΦ ΛΓ', 1934, σσ. 625 - 9.— Διον. Α. Ζακυθηνός, ΕΕΒΣ ΙΑ', 1935, σσ. 498 - 503.— Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Θεολογία» ΙΓ', 1935, σσ. 79 - 82.— Alice Leroy - Mollinghe n, «Byzantion» XII, 1937, σσ. 669 - 70.— Ν. Β. Τωμαδάκης, ἐφ. «Βῆμα τοῦ Λαοῦ» Χανίων 7 Νοεμβρίου 1934.
- 15.—Ἐκκλησία Κρήτης ἐπὶ Βενετοκρατίας, ΕΦ ΛΓ', 1934, σσ. 409 - 20. [Ἐκ τοῦ Καστροφύλακα τὰ στοιχεία περὶ μοναστηρίων, πρωτοφαιλῶν, πρωτοπαπάδων, μισθοδοσιῶν αὐτῶν κλπ.].
- 16.—Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλήρου ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Βενετοκρατίας, ΕΦ ΛΕ' 1936, σσ. 232 - 9, 364 - 8, 512 - 8, καὶ ΛΓ', 1937, σσ. 31 - 6. [Πρβλ. ἀρ. 12, ἐκθεσις Foscarini].
- 17.—Ἱστορικά Σημειώματα. «Ἐπετηρὶς Ἑνώσεως Καλλιτεχνῶν Λογοτεχνῶν Χανίων» Α', 1937, σσ. 1 - 12. [Ἐκκλησία Κρήτης ἐπὶ Ἑνετοκρατίας].
- 18.—Τὸ ἐμπόριον τῆς Βενετίας μετὰ τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὸν μεσαιῶνα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐμπορικῶν καταλόγων τοῦ Βαρθ. Πάξη, ΕΕΚΣ Α' 1938, σσ. 17 - 61 καὶ Γ', 1940, σσ. 241 - 96 [καὶ εἰς ἴδιον ἀνάτυπον]
- 19.—Ἡ Βενετία ὑποκαθιστῶσα τὸ Βυζάντιον (Γέनेσεις, ἀκμὴ καὶ τέλος τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας), ΕΦ ΛΖ', 1938, σσ. 92 - 7, 349 - 54.
- 20.—Βησσαρίων ὁ Τραπεζοῦντιος ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας καὶ καρδινάλιος κατόπι ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ, «Χριστιανικὸν Φῶς» περίοδος Δ', ἔτος Α' ἀρ. 1 - 27, καὶ 29 - 43 (1 Ἰανουαρίου 1939-16 Σεπτεμβρίου 1940), σσ. 2 - 3, 10, 18, 26, 34, 42, 50, 58, 66, 74 - 5, 82, 90, 98, 106 - 7, 114, 122 - 3, 130 - 1, 138, 146, 155 - 6, 162, 170 - 1, 178, 186, 194 - 5, 202, 210, 226, 234, 242 - 3, 250, 258, 266, 273 (= 274), 282, 290, 298, 306, 314, 322, 330. [Δημοσιεύεται τὸ πρῶτον μέρος τῆς συγγραφῆς, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ τῶν φύλλων 102 - 130 τῆς «Ἀναγεννήσεως», περαιτέρω ἀρ. 22. Διεκόπη ἢ δημοσιεύσεις, λόγῳ τοῦ πολέμου, τὸ χειρὸν ἀπωλέσθη, πρβλ. Στέφ. Μυλωνάκη ν, 1948, σσ. 76 - 77, ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος τὸ ἔγραψεν ἐκ νέου].

- 21.—Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου, βίος καὶ πολιτεία καὶ ἐγκώμιον τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰσιδώρου πατριάρχου Κων/λεως, «Ἀναγέννησις» ἀρ. 91 - 92, 94 - 8, 100 - 101, 104, 106, 109, 115, 117, 125, 127, 167 - 176, συνεχίζεται (1951 - 1954, 1957 - 1958). [Ἀπὸ τοῦ φ. 167 βραχεῖα περίληψις τῆς βιογραφίας], σσ. 1448 - 50, 1465 - 66, 1501 - 2, 1519, 1530 - 31, 1549 - 51, 1565 - 6, 1594 - 5, 1610 - 11, 1661 - 2, 1692 - 3, 1739 - 40, 1835 - 6, 1867 - 8, 1995 - 7, 2029 - 30, 2659, 2662, 2674, 2692, 2707, 2712, τοῦ δ' ἔτους 1958 σσ. 4, 19, 36, 53, 70 καὶ 74.
- 22.—Βησσαρίων δ' Ἕλληνας ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας καὶ ἔπειτα καρδινάλιος ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ, «Ἀναγέννησις» τεύχη 102 - 133 (1952 - 1954), σσ. 1627 - 9, 1635 - 7, 1651 - 3, 1668 - 70, 1683 - 5, 1700 - 1703, 1715 - 7, 1731 - 3, 1747 - 50, 1763 - 5, 1780 - 2, 1795 - 7, 1813 - 5, 1827 - 30, 1843 - 6, 1858 - 60, 1875 - 7, 1891 - 3, 1907 - 9, 1923 - 5, 1939 - 41, 1955 - 7, 1973 - 5, 1987 - 9, 2004 - 6, 2019 - 21, 2035 - 7, 2051 - 4, 2068 - 70, 2083 - 5, 2103 - 4, 2115 - 17 [ὅπου περατοῦται· πρβλ. ἀνωτέρω ἀρ. 20].
- 23.—Μάξιμος Μαργούνιος ἐπίσκοπος Κυθήρων (1549 - 1602), 16ος αἰών. «Ἀναγέννησις» 1956 - 1957, σσ. 2163 - 5, 2180 - 2, 2197 - 200, 2211 - 13, 2227 - 9, 2244 - 6, 2260 - 2, 2276 - 8, 2292 - 4, 2307 - 10, 2324 - 7, 2339, 2341, 2355 - 8, 2372 - 4, 2387 - 8, 2404 - 5, 2420 - 21, 2435 - 6, 2451 - 2, 2467 - 8, 2483 - 4, 2499 - 2500, 2515 - 6, 2531 - 3, 2548 - 50, 2566 - 7, 2583 - 4, 2595 - 6, 2610 - 11, 2626, 2642 - 3.

II. ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ*

- 24.—'Ο Ἑλληνομαθῆς Φεδινάνδος Γαλάντης, «Κρητικὸς Ἀστὴρ» Δ' ἀρ. 74 (1910) σσ. 582 - 3.
- * 25.—Δημοτικὰ Κρητικὰ ἄσματα, περ. «Ἠχώ» (Χανίων) Α' ἀρ. 7 (1911) [Ν. Γ. Πολίτου, Ἑλλ. Βιβλιογρ. Γ' 1911 - 1920, ἐν Ἀθήναις 1927, σ. 326].
- 26.—'Η κοινωνικὴ καὶ θρησκευτικὴ κίνησις ἐν Αὐστρίᾳ μετὰ τὸν πόλεμον, «Ἀνάπλασις» ΔΖ' 1924, σσ. 140 - 1, 162 - 4, 199 - 201.

*) Δὲν κατεγράφησαν αἱ ποιμαντορικαὶ ἐγκύκλιοι, μηνύματα, προσφωνήσεις κλπ. γραφαὶ ἐκδηλώσεις τοῦ Ἐηρουχάκη ὡς ἐπισκόπου, εὐρισκόμεναι εἰς τὰς ἐφ. Χανίων καὶ τὰ περιοδικὰ τῆς ἐπισκοπῆς του.

- 27.—Τὸ ἐν Βιέννῃ συνελθὸν συνέδριον τῆς Ἀκαδημίας τοῦ διεθνοῦς δικαίου, «Ἀνάπλασις» ΛΖ', 1924, σσ. 260 - 1.
- 28.—Θρησκευτικὰ ζητήματα ἐν τῇ Σοβιετικῇ Ρωσίᾳ, «Ἀνάπλασις» ΛΗ', 1925, σσ. 35 - 8, 48 - 50.
- 29.—Ἡ δρᾶσις τῶν Ἑλλήνων ἐν Βιέννῃ ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου καὶ ἔξῃς, «Ἀνάπλασις» ΛΗ', 1925, σσ. 199 - 200, 219 - 21.
- 30.—Οἱ οὐνῖται ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ, «Ἀνάπλασις» ΛΗ', 1925 σσ. 180 - 81.
- 31.—Τὸ ἐν Βιέννῃ συνελθὸν συνέδριον τῶν Σιωνιστῶν, «Ἀνάπλασις» ΛΗ', 1925, σσ. 236 - 8.
- 32.—Τὰ σοκὸλ τῆς Τσεχοσλοβακίας, «Ἀνάπλασις» ΛΘ', 1926. σσ. 181 - 4.
- 33.—Ἡ ἐν Τσεχοσλοβακίᾳ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρυθμιστικὴ κίνησις, «Ἀνάπλασις» Μ', 1927, σσ. 51 - 52.
- 34.—Προσοχὴ εἰς τὰς «περιστροφικὰς» κινήσεις τῆς Ρώμης περὶ ἐνώσεως, «Ἀνάπλασις» Μ', 1927, σσ. 105 - 6.
- 35.—Ὁ κομμουνισμὸς ἐν Βιέννῃ, «Ἀνάπλασις» Μ', 1927, σσ. 155 - 7.
- 36.—Ὁ Παλαιοκαθολικισμὸς καὶ ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, «Ἀνάπλασις» Μ', 1927, σσ. 143 - 5, 159 - 60, 171 - 2, 180 - 2, 197 - 9, 217 - 9, καὶ ἔτος ΜΑ', 1928, σσ. 19 - 20, 32 - 33, 47 - 8, 74, 92 - 3, 110 - 11, 122 - 4, 134 - 5, 162 - 3 [μὲ διαφόρους ὑποτίτλους, κατὰ συνεχείας].
- 37.—Αἱ ἑορταὶ τοῦ Ρεδεντόρε [=Redentore] ἐν Βενετίᾳ καὶ ἡ ἑκατονταετηρὶς τοῦ Schubert ἐν Βιέννῃ, «Ἀνάπλασις» ΜΑ', 1928, σσ. 204 - 6.
- 38.—Ἡ χειμαζομένη Ρωσικὴ Ἐκκλησία καὶ ὀλίγα ἐκ τῆς μπολσεβικικῆς κολάσεως, «Ἀνάπλασις» ΜΔ', 1931, σσ. 152 - 4.
- 39.—Τὸ ἐν Βιέννῃ XII διεθνὲς συνέδριον τῶν παλαιοκαθολικῶν, «Ἀνάπλασις» ΜΔ', 1931, σσ. 264 - 6, 279 - 81.
- 40.—Σημεῖα καταπτώσεως τοῦ καθολικισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ, «Ἀνάπλασις» ΜΕ', 1932, σσ. 53 - 5.
- 41.—Ἀνασκόπησις τοῦ Μπολσεβικισμοῦ, «Ἀνάπλασις» ΜΔ', 1932, σσ. 106 - 8, 140 - 1.
- 42.—Ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, «Ἀνάπλασις». ΜΕ' 1932, σσ. 253 - 4 [περὶ τοῦ ἔργου τῶν E. Wellesz ἐν Βιέννῃ καὶ C. Höggl].

- 43.—'Απολογισμὸς τῆς παπικῆς προπαγάνδας ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, «Ἀνάπλασις» ΜΤ', 1933, σσ. 160 - 1.
- 44.—'Ομιλία τοῦ θεοφ. ἐπισκόπου Κυδωνίας - Ἀποκορώνου κ. Ἀγαθαγγέλου ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς ἑξαήμερου ἐθνικῆς ἐξορμήσεως διὰ τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν νίκην, «Ἀναγέννησις» τεύχος 51 (1.4.1949), σσ. 803 - 4.
- 45.—'Απὸ τῆ ζωῆ τῶν ἁγίων. Ὁ ἅγιος Νικόλαος, «Ἀναγέννησις» τεύχος 86 (1.12.1950), σσ. 1361 - 4.
- 46.—'Ο ἑορτασμὸς τῆς 1000ῆς ἐπετείου τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς τὴν Ἑλλάδα (Θεσσαλονίκη - Βέροια - Θεσσαλονίκη - Πρέβεζα - Νικόπολις - Κρήτη - Ρόδος - Λίνδος - Κόρινθος - εἰς Ἀθήνας). [Χρονικὸν τοῦ ἑορτασμοῦ καὶ τῆς περιηγήσεως, ὃν μετέσχεν], «Ἀναγέννησις», τεύχη 93 - 100 (1951), σσ. 1477 - 9, 1495 - 7, 1514 - 6, 1532 - 4, 1546 - 9, 1560 - 2, 1581 - 2, 1590 - 1.
- 47.—'Απὸ τὸ μνημόσυνον τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ὁ ἐκφωνηθεὶς λόγος ὑπὸ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου μας, «Ἀναγέννησις» ἀρ. 117 (1.7.1953) σσ. 1860 - 2.
- 48.—Ἐπίσκεψις εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν Χόλκης [μετὰ τοῦ Λάμπης Εὐμενίου. Βραχεῖα περιλήψις τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Κυδωνίας εἰς προσφώνησιν], «Ἀναγέννησις» ἀρ. 114 (1.4.53) σσ. 1811 - 12.
- 49.—Ἡ μάχη τῆς Κρήτης (20 Μαΐου 1941 - 25 Μαΐου 1945), ραδιοφωνικὴ ὁμιλία, «Ἀναγέννησις» ἀρ. 164 (1.6.1957) σ. 2609.
- 50.—'Απὸ τὸν ἑορτασμὸν τῆς θαλάσσης, «Ἀναγέννησις» ἀρ. 166 (1.8.1957) σσ. 2646 - 8.
- * 51.—Οἱ γείτονές μας, ἐντυπώσεις ἐκ Τσεχοσλοβακίας [Στεφ. Μυλωνάκη, 1948, σ. 78].

ΙΙΙ. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

- 52.—Γεώργ. Παπαντωνιάκης, Ἀρχιμανδρίτης Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης, «Κρητικαὶ Μελέται» Α', 1933, σσ. 298 - 300 [σ. 299 φωτογραφία τῆς ἐποχῆς].
- 53.—Στεφάνου Δ. Μυλωνάκη, γυμνασιάρχου, Ὁ ἐπίσκοπος Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου (Κρήτης) Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης 1872 - 1948. Ἐκκλησία Κρήτης. Γερμανικὴ Κατοχή, 1941 - 1945.

*) Δὲν κατεγράφησαν αἱ ἐν ταῖς ἐφ. Κρήτης, Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Οἴκ. Πατριαρχείου νεκρολογίαι κλπ. ἀρθρογραφία - εἰδησεογραφία ἐπὶ τῷ θανάτῳ του.

Τύποις Κ. Μαριδάκη, Χανία 1948.

8^ο μέγα, σσ. (4 +) 488 + IV + πίνακες ἐκτὸς κειμένου.

- 54.—[Ἐπιμνημόσυνον τεῦχος τοῦ περ.] «Ἀναγέννησις» ἔτος ΙΒ' ἀρ. 174, Χανιά Ἀπρίλιος 1958, περιέχει μεταξύ ἄλλων: σσ. 3 - 5: Ἡ βιογραφία του, σσ. 6 - 7: Τὰ ἀνταλλαγέντα [ἐπὶ τῷ θανάτῳ του] τηλεγραφήματα, σσ. 8 - 12: Ψηφίσματα ἐπὶ τῷ θανάτῳ του, 13 - 14: Ἡ συμμετοχὴ τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν κηδεῖαν, σσ. 15 - 16: Ἡ κηδεῖα, σσ. 17 - 18: Ὁ ἐπικήδειος λόγος τοῦ Σεβ. μητροπολίτου Κρήτης κ. Εὐγενίου, σσ. 18 - 22: Ὁ ἐπικήδειος λόγος τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Τωμαδάκη, σσ. 23 - 25: Ὁ ἐπικήδειος λόγος τοῦ γυμνασιάρχου κ. Μυλωνάκη, σ. 26: Ὁ ἐπικήδειος λόγος τοῦ δικηγόρου κ. Κοτσολάκη, σσ. 27 - 28: Ἀρχαδίας Τιμοθέου, Ὁ ἐπίσκοπος ἀληθινὸς πατριώτης, σσ. 29 - 30: Ἄρθρα τοῦ τύπου Χανίων, σ. 31: [φωτογραφία τοῦ ἐπισκόπου πρὸ τοῦ τάφου του].
- 55.—[Ἐπιμνημόσυνον τεῦχος τοῦ περ.] «Ἀπόστολος Τίτος», ἔτος Ζ', Μάρτιος 1958, τεῦχος 3, Ἡράκλειον, σσ. 41 - 2: Ἀρχαδίας Τιμοθέου, Ὁ Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου Ἀγαθάγγελος, σ. 43: [φωτογραφία του γέροντος], σσ. 45 - 47: Βιογραφικὸν σημεῖωμα. Τὰ κατὰ τὸν θάνατον καὶ τὴν κηδεῖαν τοῦ ἐπισκόπου, σσ. 47 - 9: Ὁ ἐπικήδειος λόγος τοῦ Σεβ. μητροπολίτου κ. Εὐγενίου, σσ. 49 - 52: Ὁ ἐπικήδειος λόγος τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Τωμαδάκη, σσ. 53 - 4: Συλλυπητήρια τηλεγραφήματα, Ψήφισμα τοῦ Δήμου Χανίων.
- 56 - 57.—[Ἀγγελία τοῦ θανάτου του] περ. «Ἀθηνᾶ» ΕΑ', 1957, σ. 403. † Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης ΕΕΒΣ ΚΖ', 1957, σ. 466 [τὰ δύο περιοδικὰ ἐκυκλοφορήθησαν κατὰ Μάρτιον 1958].
- 58.—Νικολάου Β. Τωμαδάκη, † Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης (1872 - 1958) «Δελτίον Ἱστορικῆς Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας» ΙΒ' (1957 - 58) σσ. 317 - 318.
- 59.—[Ἀωνύμου] (†) Ἐπίσκοπος Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου Ἀγαθάγγελος, περ. Ὁρθοδοξία (Κων/λεως) ΛΓ', 1958, σ. 112.
(Ἰούνιος 1958)

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ